

KARTLİ (GÜRCİSTAN) KRALLARININ HAYATLARI ADLI GÜRCÜ KRONİĞİNE GÖRE KUZEY KAFKASYA HALKLARI*

THE PEOPLES OF THE NORTH CAUCASUS IN THE GEORGIAN CHRONICLE: *THE LIVES OF THE KINGS OF KARTLI (GEORGIA)***

Cihan YALVAR***

Öz

Kafkasya ile çevresinin tarihi hakkında çok mühim bilgiler içeren ve özellikle de Kuzey Kafkasya'da yaşamış olan ve günümüzde hâlâ yaşamakta olan toplulukların tarihleri ile alakalı yazılmış olan en önemli kroniklerin başında hiç şüphesiz ki Gürcü kronikleri gelmektedir. *Kartlis Tskhovreba* (*Kart'lis Chovreba*) isimli derleme eser, M.Ö. 4. yüzyıldan (Gürcülerin kökenlerinden-Hz. Nuh'un torununun torunu olan Togarmadan) 17. yüzyıla kadar Kafkasya'da ve çevre bölgelerde meydana gelen olayları içermektedir. *Yeni Kartlis Tskhovreba* ise 18. yüzyılda Kral VI. Vahtang'ın (1675-1737) emri ile adı geçen kraldan önce yazılmış olan eski *Kartlis Tshovreba* el yazmalarının derlenmesi ile meydana getirilmiştir. Söz konusu bu anonim kroniğin derlenmesi esnasında Gürcü kilisesinin kayıtlarından da yararlanıldığı bilinmektedir. İnceleyeceğimiz kronik, yukarıda da sözü edilen *Kartlis Tskovreba* isimli eserin ilk kısmında bulunan ve 11. yüzyılda Leonti Mroveli tarafından yazıldığı düşünülen *Kartli (Gürcistan) Krallarının Hayatları/Yaşamları* isimli Gürcü kroniğidir. Zikredilen bu kroniğin Kuzey Kafkasyadaki halklar ve topluluklar ile ilgili çok önemli bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Kronik genel olarak, M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 5. yüzyıla kadar bölgede meydana gelen olayları içermektedir.

Kroniğin bu kadar önemli bilgiler içermesine karşın, Kuzey Kafkasya'nın eski dönem çalışmalarında bu kroniğin göz ardı edildiği görülmektedir. Amacımız göz ardı edilen bu kronikte bulunan bilgileri aktarmak suretiyle hem çağdaş kaynaklarda hem de araştırma eserlerde yer alan bilgiler ile karşılaştırarak kroniğin içerdiği dönemde Kuzey Kafkasya'da bulunan halkların tarihini irdelemektir. Makalede, günümüz Çeçen-İnguş halklarının (Vaynakh) öncülleri olarak kabul edilen Durdzuklar, Kuzey Kafkasya tarihinin önemli yapı taşları arasında yer alan Ovslar (Alanlar), günümüz Adıgelerin ve Abazin-Abhazların etnik kökenlerinde önemli bir etkisi olduğu bilinen Cikler'in yanı sıra (Jikler-Zihler/Zikhler), Dağıstan halkları arasında yer alan Lekler ve Didoylar'ın Kafkasya Tarihi'ndeki yerlerinin yanında bölgede bıraktıkları etkilere cevap aranmaktadır. Sonuç olarak makalede, Leonti Mroveli tarafından kaleme alındığı düşünülen bu kronikte yer alan Kuzey Kafkasya halklarının isimleri, yaşadıkları bölgeler ve faaliyetleri aynı dönemin antik yazarları olarak da bilinen Herodot, Strabo, Plinius ve Plutarch gibi yazarların kaleme aldıkları eserler

* 27 Haziran 2021 tarihinde Kafkas Vakfı tarafından düzenlenen II. Kafkasya Öğrenci Sempozyumu'nda sunulan tebliğimin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Bu makalede Leonti Mroveli tarafından kaleme alınmış olan *Kartli (Gürcistan) Krallarının Hayatları/Yaşamları* adlı eserin ağırlıklı olarak Rusça ve İngilizce çevirileri esas alınmıştır.

*** *Doktora Öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, cihan_yalvar@outlook.com, ORCID: 0000-0002-2791-4393*

ile desteklenerek ve mukayese edilerek Kuzey Kafkasya'da bulunan halklar ve toplulukların bölgedeki faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Ovslar (Alanlar), Cikler (Jikler-Zihler/Zikhler), Durdzuklar, Lekler, Didoylar

Abstract

Georgian chronicles are undoubtedly one of the most important chronicles, containing significant information about the history of the Caucasus and its surroundings, particularly about the communities that lived and are still living in the North Caucasus. A compilation called Kartlis Tskhovreba (Kartlis Chovreba) narrates events that took place in the Caucasus and surrounding regions from the fourth century (from the origins of the Georgians – Togarma, the great-grandson of Prophet Noah) to the seventeenth century. The new Kartlis Tskhovreba was built by King VI Vahtang (1675-1737) in the eighteenth century. It was created by compiling the old Kartlis Tshovreba manuscripts written before the aforementioned king. It is known that the records of the Georgian church were also used during the compilation of this anonymous chronicle. The chronicle that will be examined here is the Georgian chronicle titled as *Lives of the Kings of Kartli (Georgia)*, which is thought to have been written by Leonti Mroveli in the eleventh century and found in the first part of the Kartlis Tskovreba. In general, the chronicle includes events that took place in the North Caucasus from fourth century B.C. to the fifth century A.D.

Despite its significance, this chronicle is ignored by the present scholarship on the North Caucasus. This article aims to question the effects the Durdzuku, who are considered to be the predecessors of today's Chechen-Ingush peoples (Vaynakh), the Ovses (Alans), who were among the important building blocks of the history of the North Caucasus, as well as the Djiks (Jiks), who are known to have a significant influence on the ethnic origins of today's Adyghes and Abazin-Abkhazians. – Zihs/Zikhs), Leks and Didoy, who are among the peoples of Dagestan, besides their place in the Caucasus history, left in the region. The names of the peoples of the North Caucasus, their regions and activities as mentioned in this chronicle will be compared with the works written by contemporary authors such as Herodotus, Strabo, Plinius and Plutarch. The activities of the peoples and communities in the region will be examined.

Keywords: Georgia, Ovses (Alans), Durdzuku, Ciks (Jiks-Zihs/Zikhs), Leks, Didoy

Giriş

Kartlis Tshovreba (Kartli/Gürcistan Tarihi) isimli anonim kronik, Gürcistan Kralları arasında mümtaz bir yere sahip olan VI. Vahtang zamanında (1675-1737) bir araya getirilmiştir. Adı geçen Kral, kurmuş olduğu bir komisyon ile farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olan kronikleri, kronolojik bir sıraya göre düzenlettirmiştir. Sözü edilen bu düzenleme sırasında Ermeni ve Fars tarihini içeren kaynaklardan da faydalanılmıştır.¹ Sözü edilen derleme kronik içerisinde yer alan *Kartli Krallarının Hayatları* isimli kronik bütünüyle Kafkasya Tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Çoğu araştırmacının ortak fikrine göre Leonti Mroveli tarafından 11. yüzyılda kaleme alınmış olan kronikte, Kafkasya'da yaşamış ve hâlâ yaşamakta olan Ovslar (Alanlar),

1 *Kartlis Tskhovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi 2014, s. 6; *Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavny Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi 2008, s. 6; *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 1; Leonti Mroveli, *Jizn Kartliyskih Tsarey*, Pervod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii G. V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1979, s. 11; İlyas Üstüner, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, s. 19.

Cikler (Jikler-Zikler/Zikhler), Durdzuklar (Çeçen-İnguş), Lekler ve Didoylar (Dağıstan halkları) ve son olarak da Kavkaslılar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Sözü edilen bu kroniğin yazılması esnasında Hristiyanlık öncesi Kartli/Gürcistan tarihine ait olan eserlerden de faydalanılmış olduğundan ötürü bazı anakronik durumlar söz konusudur.² Söz konusu olan anakronik durumlar aşağıdaki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Müellifin, eserinde genellikle Gürcistan'a komşu olan halkları sadece ülkede meydana gelen olaylar ile bağlantılı gördüğü durumlarda bilgiler verdiği görülmektedir. Bu nedenle de Kuzey Kafkasya'da cereyan eden olaylar hakkında kronikte sadece Gürcistan ile ilişkisi olan halklar ve topluluklardan bahsedilmiştir. Buna rağmen kronik, Kuzey Kafkasya'daki toplulukların tarihleri için özellikle de erken tarihleri için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.³

1. Ovslar (Alanlar)

Alanların (Ovsların) Kuzey Kafkasya'da görülmeleri, Kuban bölgesinde bulunan ve M.Ö. 2. yüzyılın sonu ile M.S. 1. yüzyılın ortası arasına tarihlenen buluntular ile ifade edilmektedir.⁴ Kuzey Kafkasya tarihine damga vurmuş olan Alanların öncülleri araştırmacıların ortak fikirlerine göre Sarmat kabileleri içinde yer alan Aorslar olarak görülmektedir.⁵ Sözü edilen topluluğun, Kuzey Kafkasya topraklarında yerleşmiş oldukları bölgelere bakıldığında onların eş zamanlı olarak bahsi geçen bölgenin hem bozkır hem de dağlık kısımlarına yerleştikleri görülmektedir. Alanların özellikle Kuzey Kafkasya'nın dağlık kısımlarına yerleşmeleri, Güney Kafkasya yönündeki askerî ve ticari yolları kontrol etme isteğinde olduklarına işaret etmektedir. Adı geçen topluluğun bölgedeki bu yerleşimlerine bakıldığında onların iki farklı bölgede meskûn oldukları görülmektedir. Sözü edilen bu gruplardan ilki Don⁶ Nehri ve civarında yerleşikken diğer grup ise Kuzey Kafkasya'nın merkezinde bulunmaktaydı.⁷

2 Mroveli, *Jizn Kartliyskih Tsarey*, s. 3.

3 *Age.*, s. 10-11.

4 Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara 2017, s. 185. Alanların Kuzey Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. V. B. Kovalevskaya, *Kavkaz i Alanı*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1984.

5 Agustí Aleman, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih Istoçnikah*, İzdatelstvo Menedjer, Moskova 2003, s. 36-38; Karoly Czegledy, *Bozkır Kavimlerinin Doğıdan Batıya Göçleri*, çev. Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul 1998, s. 34; Umut Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 80; Ruslan Betzov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s. 180; İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, 4. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s. 58, 96. Alanların kökenlerine ait birden fazla fikir öne sürülmüştür. Kafkasya'yı ziyaret etmiş seyyahların aktardıkları bu noktada önemlidir. Bu seyyahlar arasında yer alan Julius Klaproth, Alanların Sarmatlar ile yakın bir ilişkisi olduğunu ifade ederken Haxhausen'e göre Alanlar Osetlerin atalarıdır. Detaylı bilgi için bk. Aşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 93, 98. Alanların etkileri sadece Osetler üzerinde değil, Kuzey Kafkasya'nın farklı kabileleri üzerinde de görülmektedir. Onlar, belli bir derecede Adıgeleri etkilemiş olmakla beraber, Alanların etkileri Karaçay-Malkarlılar arasında da görülmektedir. Bunun yanında Alanlar, bazı araştırmacılara göre günümüzdeki Osetlerin, Malkarlıların ve Karaçaylıların ataları olarak kabul edilmektedirler. Daha detaylı bilgi için bk. Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları*, s. 163-173, 173-176; Betzov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 181-182; L.İ. Lavrov, "Karaçevtsi", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiyey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaevev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 243.

6 Don ismi İran dilinde su demektir. Daha fazla bilgi için bk. Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 98.

7 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 277.

1.1. Kartli Krallarının Hayatları Adlı Gürcü Kroniğinde Ovlara Ait Bilgiler

Yukarıda bahsedilen kronikte Ovlara ait ilk bilgi Hazar (İskit-Sarmat⁸) Kralı'nın oğlu olan Uobos'un adının geçtiği bölümde karşımıza çıkmaktadır. Mroveli burada Alanların kökenlerinden şöyle bahsetmektedir:

Hazar Kralı, Kafkas Dağları'nı aştığı sırada yanında bulunan oğlu Uobos'a⁹ Somhet ve Kartli'den alınan esirleri ve Lomek (Terek)'in doğusunda bulunup dağın batı ucuna kadar uzanan Kavkas'ın bulunduğu toprakların bir kısmını mülk olarak verdi. Sonrasında Uobos buraya yerleşti. Kavkas'a bağlı olan topraklar arasında yer alan Ovset'te ikamet eden Ovslar, Uobos'dan neşet etmişlerdir.¹⁰

Gürcü kaynaklarında Ovs ismi ile tesmiye edilen Alanların¹¹ kökenleri hakkında araştırmacılar iki farklı görüş etrafında birleşmişlerdir. İlk görüşe göre Ovslar, İskit Kralı'nın oğlu Uobos'a verdiği esirlerin torunlarıdır.¹² Bu görüş ile bağlantılı olan ikinci görüşe göre ise İskitlerin Med toprakları üzerine düzenledikleri seferlerin birisinde sözü edilen topraklarda yaşayan halklardan bir grup İskitler tarafından esir edilmiştir. Bu esirler, İskitlerin Kuzey Kafkasya'ya dönmeleriyle

- 8 Leonti Mroveli'nin burada Hazarlar ismiyle bahsetmiş olduğu güç İskit ve Sarmat kabileleridir. Hazarların kronikte verilen zamanda bölgede bulunmadıklarından ötürü burada Hazar isminin kullanımı anakronizm olarak değerlendirilmelidir. Daha detaylı bilgi için bk. Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 69; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 72; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 4; Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, 2. Basım, Kafdav Yayınları, Ankara 2009, s. 33. Kırzıoğlu'na göre Hazarlar ismiyle bahsedilenler Kimmerlerdir. Detaylı bilgi için bk. M. Fahreddin Kırzıoğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 17. Hazarlar hakkında genel bilgi ve onların Kuzey Kafkasyadaki faaliyetleri hakkında bilgi için bk. A.V. Gadlo, *Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza IV-X. Vv.*, İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1979; M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. D. Ahsen Batur, 3. Baskı, Selenge Yayınevi, İstanbul 2008; Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006; Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- 9 Uobos isminin orijinal şekli Obs'idir ve Tuallagov'a göre bu isim Alanların diliyle açıklanabilir. Detaylı bilgi için bk. Semenov, İ. G., "Soobşeniya Leonti Mroveli O Hazarah", *Vestnik İnstituta İAE*, 3, (2007), s. 5; Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 126.
- 10 *Gürcistan Tarihi*, s. 9-10; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 17-18; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 18; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 25.
- 11 Gürcü kroniklerinde Ovs ismiyle Alanlardan bahsedilmiştir. Haxhausen'e göre Tatarlar Osetlere Os, Lezgiler Otz ve Oti, Gürcüler ise Osi diyorlardı. Detaylı bilgi için bk. Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 97-98. Oset kelimesinin anlamı Ovsların Yurdu demektir ve bu isim onlara Gürcüler tarafından verilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Aleman, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih*, s. 30; Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 92, 100; *Osetim Glazami Russkih i İnostrannih Puteşestvennikov (XIII.-XIX. Vv.)*, Sostavlenie, Vvodnaya statya i primeçniya B. A. Kaloeva, Perevod çasti tekstov İ. S. Zevakinoy, Severo-Osetinskoe Knijnnoe İzdatelstvo, Ordjonikidze 1967, s. 89; N.F. Takoeva, "Osetini", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiye M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaevev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 297. Ovs ismi hakkında detaylı bilgi için bk. N. G. Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1973, s. 103; Ya. A. Fedorov, *İstoričeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova 1983, s. 105. 17. yüzyılda dahi Gürcüler, Osetleri Ovs şeklinde isimlendirmekteydiler. Daha fazla bilgi için bk. Hayri Ata, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul 2019, s. 103.
- 12 Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, çev. Habibe Eren, Kafdav Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 166.

bölgeye getirilmişlerdir. İskitler de onları, Daryal Geçidi'nden Kuzey Kafkasya'ya geçerken buraya yerleştirmişlerdir.¹³ İskitlerin, tüm Targomosluları egemenlik altına almalarından çok zaman sonra kronikte Ovslar ile ilgili bilgiler görülmeye başlar. Genel anlamda kronikte verilen bilgilerde Ovsların, Gürcülerin en önemli müttefikleri olduğu ve onların Gürcüler ile akrabalık bağlarının kurulduğu ifade edilmiştir. Müellif, müttefiklik durumlarının ilki Ardım isimli bir eristavin¹⁴ Kartli'ye girmesi ve burada yaşamakta olan halkı katletmesi olayında görülmektedir. Ardım'ın ardından İared'in eristav olarak tayin edilmesinden sonra İared'in ölmesi ile Kartlililer bu fırsattan yararlanmışlar ve Ovslar ile ittifak yaparak İran eristavını öldürmüşlerdir. Bu olay sonrasında Gürcüler bağımsızlıklarını kazanmışlardır.¹⁵

Bu bilginin ardından müellif, Makedonyalı Büyük İskender'in Kartli'ye gelmesi ve burayı egemenlik altına almasını anlattığı bölümde¹⁶ Parnavaz'ın,¹⁷ İskender'in yerine bırakmış olduğu Azon'a karşı başkaldırdığını ve bu amaç doğrultusunda Ovslar ve Lekler ile anlaştığını ifade etmiştir. Bu anlaşma gereğince Ovslar ve Lekler Azon'a karşı Parnavaz'ın yanında savaşmışlardır. Bu savaşta Azon yenilmiş ve Parnavaz Ovsların yardımına karşılık kız kardeşlerinden birisini Ovsların kralı ile evlendirmiştir.¹⁸ Parnavaz'ın ardından tahta geçen Saurmag¹⁹ zamanında da Ovslar ile Gürcüler arasında müttefiklik ilişkileri görülmektedir. Leonti, Saurmag döneminde yaşanan olayları şöyle ifade etmiştir: "Parnavaz'dan sonra tahta oğlu Saurmag²⁰ geçmiştir, onun hâkimiyetini kabul etmeyen Kartli eristavlarına karşı Saurmag, halasının oğlu olan Ovs kralına yardım için müracaat etmiş ve Ovs Kralı da yardımda bulunmak için seve seve hareket etmiştir."²¹ Müellif burada, Saurmag'ın Ovsları taht savaşında kendi yanına çekmesine dikkat çekmek ile

13 Met Çünatıko, *Kafkas Tarihi I*, s. 198. Morgan'a göre de Osetler, İskitlerin İran seferlerinde esir ettikleri halktır. Ona göre İskitler, Daryal geçidi üzerinden Kafkasya'ya dönerken bu kavmi buraya yerleştirmişlerdir. Daha fazla bilgi için bk. Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 94.

14 Eristav, anlam olarak halk şefi anlamına gelen ve önemli eyaletlerin ırısı ve değiştirebilen valilere verilen bir Gürcü ünvanıdır. Detaylı bilgi için bk. *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 10.

15 *Gürcistan Tarihi*, s. 11; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 29; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 23-24; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 24.

16 Büyük İskender, Kartli üzerine sefer düzenlememiştir. Bu yüzden müellifin burada anlatmak istediği Gürcistan'ın ilk Kralı olan Parnavaz'ın hakimiyetini güçlendirmesi olabilir.

17 Kartli'nin ilk kralı olarak bilinen Parnavaz/Farnavaz M.Ö. 299-234 yıllarında Gürcistan Kralı olarak hüküm sürmüştür. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History, Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles The Original Georgian Texts and The Armenian Adaption*, translated with Introduction and commentary by Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford 1996, s. 379; Cyrill Toumanoff, "Chronology of The Early Kings of Iberia" *Traditio*, 25, (1969), s. 8.

18 *Gürcistan Tarihi*, s. 21; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 23-24; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 23-24; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 29.

19 Parnavaz'ın ardından tahta geçen oğlu Saurmag M.Ö. 234-159 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Daha fazla bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 379; Toumanoff, "Chronology of The Early Kings of Iberia", s. 9.

20 Anlamı Kara El olan Saurmag isminin kökeni Osetçedir. Detaylı bilgi için bk. Donald Rayfield, *Edge of Empires A History of Georgia*, Redaktion Books, London 2012, s. 24.

21 *Gürcistan Tarihi*, s. 27; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 25; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 25; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30.

onların Gürcü hanedan ailesi ile olan yakın ilişkilerini de vurgulamıştır. Burada bahsedilen Ovs grupları, Alan Tuallagov'a göre onların Kuban boylarında meskûn olanlarıdır.²²

Saurmag döneminin ardından Mroveli, M.S. 87-103 yıllarında hüküm süren Azork ve Armazel zamanında Gürcüler ile Ovsların müttefiklik ilişkilerinden şöyle bahsetmektedir:

Azork ve Armazel²³ isimindeki prensler Gürcistan'ın sınırlarını ihya etmek üzere birleşmişlerdir. O esnada, Sumbat Bütitan, İarvand'ı öldürmüş ve aynı kralın kardeşi olan Artaşan'ı tahta çıkarmış olduğundan, Gürcistan kralları Azork ve Armazel, Ovsları ve yanlarında Lekleri yardıma çağırılmışlardır. Gürcülerin burada yardımlarına Ovs krallarından Bazuk ve Anbazuk²⁴ isimli iki kahraman kardeş Peçenekler²⁵ ve Cikler²⁶ ile beraber olmak üzere orduları ile gelmişlerdir. Gürcistan kralları yeni gelen bu kuvvetler ile ansızın Ermenistan topraklarına girdiler. Ovs Kralı Bazuk, Sumba'ı düelloya davet etti. Bazuk bu düelloda Ermeni kralı tarafından ağır yaralandı. Bunu gören Anbazuk derhal yardıma koştu fakat Sumbat onu öldürdü. Bu olay üzerine birleşik Gürcistan ordusu düşmanın üzerine hücumla geçti. Savaşı Ermeniler kazandılar.²⁷ Ardından Ovslar savaşta kaybettikleri askerleri için onların öçlerini almak için Gürcistan'a geçtiler. Gürcüler ile dostluk bağı kurdular ve iki müttefik millet, Ermeniler ile daima savaş halinde kaldılar. Ermenistan Kralı Artaşan bu dönemde, Sumba'nın kumandası altında bulunan bütün ordusu ile sefere çıktı. Bunun üzerine Gürcüler şehirlerin ve kalelerin sağlamlaştırılması ile meşgul oldular. Ardından Ermeni kralı bunları yendi ve Gürcüler ile Ovsları kendisine yemin ettirerek kendisine tabii ettikten sonra geri döndü.²⁸

22 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 166.

23 Ermeni kaynaklarında bu isimler Azuk ve Azmayer olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 53.

24 İsmi geçen bu iki kardeş hakkında detaylı bilgi için bk. R. T. Hatuev, *Hronika Alanskikh Tsarey, Materiali İstoriko-Kulturnogo Obşestva "Alanskiy Ermitaj"*, Seriya "Biblioteka Kraeved", Vip. II., Çerkessk 2007, s. 56. Bazuk ve Anbazuk'un isimlerinin anlamları hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki Oset dilinde Bazuk'un Omuz, Ambazuk/Anbazuk'un ise Düz Omuzlu-Kolu Güçlü olduğudur. Detaylı bilgi için bk. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 234. Diğer görüşe göre ise Karaçay-Malkar dilinde Bazuk'un İri Yarı Güçlü-Kalın, Ambazuk'un anlamı ise En İri demektir. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2017, s. 267.

25 Bu kısımda Peçeneklerden bahsedilmesi yine anakronizme işaret etmektedir. Fakat yazarın kroniği 11. yüzyılda kaleme almış olduğu düşünülürse Peçeneklerin burada geçmeleri anakronik bir durum teşkil etmemektedir. Çünkü Peçenekler 11. yüzyılın ortalarında Kıpçaklar'ın bölgeye gelmeleri ile onlar tarafından itilerek batıya hareket etmişlerdir. Kıpçakların Gürcistan'daki faaliyetleri ve varlıkları hakkında detaylı bilgi için bk. Cihan Yalvar, "Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, CXXIV/245, (2020), s. 279-306.

26 Mroveli'nin kroniği kaleme aldığı yıllarda Ciklerin, Gürcistan Krallığı içerisinde önemli bir rol oynadıkları da bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 65.

27 *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 31-32; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 32-33; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 33; T. A. Gabuev, *Rannyya İstoriya Alan (Po Dannim Pismennih İstoçnikov)*, Vladikavkaz, İriston 1999, s. 33.

28 *Gürcistan Tarihi*, s. 48; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 34; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 17-18, Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 32.

Burada geçen bilgilerin onların M.S. 72 yılında gerçekleştirdikleri seferlere ait olması kuvvetle muhtemeldir. Genel anlamda Alanların, Güney Kafkasya ve Ön Asya üzerine birden fazla sefer düzenledikleri kaynaklarda görülmektedir. Onlar, M.S. 1. yüzyılda Med topraklarına ve Part İmparatorluğu üzerine akınlar düzenlemişlerdir. Alanların sözü edilen bölgelere yaptıkları en önemli seferler ise M.S. 72 ve 135 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu seferlerde onlar, Ermenistan'a iki kez girmişler ve buraları yağmalayıp tekrar topraklarına geri dönmüşlerdir. Ayrıca bu akınlarda Alanların Kapadokya'ya kadar ulaştıkları da bilinmektedir.²⁹ M.S. 72 yılında gerçekleşen seferde³⁰ Alanlar, Gürcü Kralı ile anlaşarak Med topraklarına yürümüşler, burayı talan etmişler ve onlara hiçbir güç karşı koyamamıştır. Onların ne denli güçlü bir şekilde bölgeye geldikleri, Med Kralı Pakor'un topraklarını bırakarak kaçmış olması, karısını ve cariyelerini ancak 100 talent³¹ ödeyerek esir olmaktan kurtarabilmiş olması ile görülmektedir. Bu seferde Alanların, Med topraklarının ardından Ermenistan'a kadar ulaştıkları da bilinmektedir.³² M.S. 135 yılında, Alanlar bir kez daha Kafkasya'nın güneyine inerek Albanya ve Med topraklarını harabeye çevirmişler, ardından Ermenistan ile Kapadokya'ya kadar ilerlemişlerdir.³³ Müellif sözü edilen bu müttefiklik ilişkilerinin M.S. 185-189³⁴ yıllarında hükümdarlık yapan Gürcistan Kralı II. Amazasp döneminde sonlanmasını ise şöyle ifade etmiştir:

II. Amazasp³⁵ döneminde büyük bir Ovs ordusu Dvalet yolu ile ilerledi. Kral'ın haberi ancak onların dağı geçmesinden sonra oldu. Ovslar, dinlenmek üzere Liahvi kıyısında sekiz gün beklediler. Bu zaman içinde hiçbirisi Gürcistan'a akın düzenlemedi. Çünkü amaçları sadece Mtzheta'yı tahrip etmektir. Amazasp tüm eristavları topladı ve ordu birleşince Ovslar, şehrin kuzeyinde bulunan kapılardan Muhnar istikametine doğru geldiler. Bu savaşta pek çok Ovs öldü. Ertesi gün Gürcüler akınlara devam ettiler. Bu sırada, Ovsların içerisinde kendileri arasında meşhur bir kahraman olan Huanhua³⁶ isimli birisi ortaya çıktı. Kral ve Huanhua karşılıklı haykırarak birbirlerinin üzerine atıldılar. Kral, ilk hamlede düşmanını öldürdü. Ardından Kral, gece takviye kuvvetler ile Ovsların üzerine yürüdü. Onları kılıçtan geçirerek karargâhlarını dağıttı. Ertesi yıl Kral, Ermenilerin de yardımcıları ile Ovsların ülkesini zapt etti ve zaferler ile geri döndü. Ardından Gürcistan topraklarında Kral'ın bazı davranışları halkı başka şeyler yapmaya itti. Ülkede huzursuzluklar meydana geldi. Bu olayların üzerine Ermeni kralı ordusu

29 Gabuev, *Rannyya İstoriya Alan.*, s. 31-32; Kazi T. Laypanov, İsmail İ. Miziev, *Türk Halklarının Kökeni*, çev. Hatice Bağcı, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 132; Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları*, s. 98-99, 124; Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 277-278; Ata, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, s. 71.

30 Kimi araştırmacılara göre bu sefer M.S. 72'de değil 68 veya 75 yılında ya da 70 yılının ikinci yarısından önce 72-74 yıllarında gerçekleşmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 227.

31 Başlarda ağırlık birimi olarak kullanılan talent zaman içinde bir para birimi olmuştur. Antik dönemde kullanılan bu para biriminin çıkış yeri Mezopotamya toprakları olmakla beraber bu birimin antik yazarlar tarafından farklı milletler tarafından kullanıldığı ifade edilmiştir.

32 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara.*, s. 225; Rayfield, *Edge Of Empires A History Of Georgia*, s. 32.

33 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 235.

34 *Rewriting Caucasian History*, s. 379; Toumanoff, "Chronology of The Early Kings of Iberia" s. 17.

35 Ermeni kaynaklarında Hamazasp olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 65.

36 Ermeni kaynaklarında Xawnaxa olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 66.

ile Gürcistan'a yürüdü. Ermeni kralının davetine Amazasp'a karşı kinli olan Ovslar da iştirak ettiler. Meydana gelen savaşta Amazasp yenildi ve öldü yerine ise Ermenistan kralının oğlu Rev (M.S. 189-216³⁷)geçti.³⁸

Bu bilginin hemen ardından, Gürcistan'da Hristiyanlığın kabul edildiği yıllarda hükümdar olan III. Mirian (M.S. 284-361) zamanında Ovsların, Feroş ve Kavtzia³⁹ isminde iki komutan önderliğinde Gürcistan'a akın yaptıkları görülmektedir. Bu akını haber alan Kral Mirian, Ovs topraklarına girerek bu toprakları tahrip etmiştir.⁴⁰

M.S. 380-394⁴¹ yıllarında II. Bakar zamanında ise Gürcülerin, İranlılara karşı Daryal Kapısı'nı açarak oradan Ovsların yardımı gelmesi teklifinde bulunmuşlardır.⁴² Tüm bilgiler ışığında, Ovslar'ın genel olarak bazı durumlar dışında Gürcistan Kralları yanında yer almış oldukları görülmektedir. Alanların, Gürcüler ile Güney Kafkasya ve Ön Asya'ya özellikle de Ermenistan ve Med topraklarına yaptıkları akınlar sadece M.S. 1.-2. yüzyıllar ile sınırlı kalmamıştır. Bahsedilen kronikte geçen bilgilerin yanı sıra onların akınlarının sözü edilen bölgeye M.S. 3.-4. yüzyıllarda da devam etmiş olduğu bilinmektedir.⁴³ Ayrıca kronikte, yukarıda da bahsedildiği gibi birçok araştırmacı tarafından farklı görüşler ile ifade edilen Alanların kökenlerine ait de çok önemli bir bilgi yer almaktadır. Onların kökenlerine ait kronikte geçen bilgilerin araştırmacıların ortaya attıkları görüşler ile uyumakta olduğu görülmektedir. Son olarak, onların Gürcülere karşı tutumlarının da dönemsel olarak değişikliğe uğradığı kronikte belirtilmiştir.

2. Cikler (Zihler/Zikhler/Jikler)

Cikler hakkındaki ilk bilgiler, Strabo tarafından kaleme alınan *Coğrafya* isimli eserde verilmiştir. Müellif eserinde, kendisinin yaşadığı dönemde Sindika ve Gorgippiadan sonra Aheyler, Zigler (Cikler) ve Geniohların deniz kıyısı boyunca yerleşik olduklarını ifade etmiştir.⁴⁴ Ardından onların isimleri Pliny'nin eserinde görülmektedir. Pliny'in ifade ettiğine göre Zikler, Strabo'nun bahsettiği gibi deniz kıyısında yaşamaktaydılar. Onun ifadesine göre; Kimmerium'u geçtikten

37 *Rewriting Caucasian History*, s. 379; Toumanoff, "Chronology of The Early Kings of Iberia", s. 17.

38 *Gürcistan Tarihi*, s. 53-55; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 26-37; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 37; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 36.

39 Peroş, İran dilinde muzaffer anlamına gelirken Kavtiya ise Kuban bölgesinde oturan Kavtad kabilesi ile ilgilidir. Daha fazla bilgi için bk. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 254.

40 *Gürcistan Tarihi*, s. 63; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 43; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 41; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 38.

41 *Rewriting Caucasian History*, s. 380.

42 *Gürcistan Tarihi*, s. 112; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 67; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 69.

43 Ammianus Marcellinus, *The History of Ammianus Marcellinus*, with an English translation by John C. Rolfe, In Three Volumes III., Harvard University Press, London 1963, s. 393; Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 252.

44 Strabo, *The Geography of Strabo*, An English Translation with Introduction and Notes Duane W. Roller, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 477, 479; Betozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 135; Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi II (Evrıklarım-Bulduklarım)*, Türkçeleştirilen: Doğan Erdinç, 2. Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2012, s. 280.

sonra sahilde birden fazla kabile yaşar. Bunlardan bazıları Maeotiei, Hali, Sernes, Serrei, Scizi (Cikler) ve Gnislerdir. Bunlardan sonra Don Nehri civarında Sarmatlar yaşarlar.⁴⁵ Yukarıdaki bilgiler ışığında Ciklerin, Meotlar⁴⁶ içerisinde yer aldıkları ve onların komşularının Sindler ve Arihler oldukları görülmektedir.⁴⁷ Cikler, M.Ö. 1. yüzyıldan başlayarak M.S. 3. yüzyıla kadar Karadeniz'in kıyı şeridinde Kerketler, Toretler, ve Geniohlar ile komşu olarak yaşamışlardır.⁴⁸ Onların yaşadıkları bölge günümüzdeki Soçi ve Novorossiysk kentleri arasındaki kıyı şerididir. Gürcü kaynaklarında da bu bölgede Ciklerin yaşadıkları ifade edilmiştir.⁴⁹ Muhtemelen Cikler, milattan bir yüzyıl önce Kuban'da bulunan eski yerleşim yerlerini terk ederek Karadeniz kenarında yer alan Tuapse ile Soçi arasına yerleşmişlerdir.⁵⁰ M.S. ilk yüzyıllardan itibaren Ciklerin nüfusları artmış ve hâkim oldukları topraklarda genişlemiştir. Onların komşu ve akraba topluluklar ile kaynaşarak bu toplulukları Zih/Cih adı altında toplamış oldukları görülmektedir. Onların, M.S. 1.-3. yüzyıllar arasında şimdiki Tuapse ve Gagra arasında kalan bir bölgede yaşamış oldukları ifade edilmektedir.⁵¹

Aslında, Zik/Cik adına daha çok 4.-5. yüzyıllardaki Bizans kaynaklarında rastlanılmaktadır. Fakat bu ismin, Moğolların Kuzey Kafkasya'da görülmelerinden sonraki döneme kadar kullanıldığı da bilinmektedir.⁵² M.S. 5. yüzyılda Cikler ve onların yaşadıkları coğrafya şöyle ifade edilmiştir: "Pagra (Novorossiysk) limanından Eski Aheya'ya kadar uzanan bölgede eskiden Ahey denilen halk yaşıyordu, şimdise Zihler yaşıyor."⁵³ 6. yüzyılın en önemli tarihçileri arasında gösterilen Bizanslı Prokopius da Ciklerden bahsederek onların Hristiyan olduklarını ve eskiden beri Romalıların müttefikleri olduklarını ifade etmiştir.⁵⁴ Bizans İmparatoru VII. Konstantin (Porphyrogenitus) de *De Administrando Imperio* isimli eserinde Ciklerin ülkesinden bahsetmiş ve onların ülkesinden sonra sırasıyla Papagia ve Kasog ülkesinin geldiğinden bahsetmiştir.⁵⁵ Kafkasya'ya gelen bazı katolik rahiplerin Ciklerin ve Alanların topraklarından geçtikleri de bilinmektedir.⁵⁶ 1237'de Dominikan rahibi Yulian, Ciklerin ülkesini ziyaret etmiştir.⁵⁷ 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Johannes de Galonifontibus'un da

45 Pliny, *Natural History*, Translated by. H. Rackham, Cambridge, Harvard University Press, London 1961, s. 351.

46 Meotlar hakkında daha fazla bilgi için bk. N. V. Anfimov, R. U. Autlev, *Meotlar "Adıgelerin Ataları"*, çev. Kayhan Yükseler, Kafdav Yayınları, Ankara 2011.

47 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 122.

48 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi.*, s. 142.

49 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 135. Kırzioğlu'na göre burada isimleri geçen Cikler, Çerkeseli'ne yerleşen bir Kıpçak boyu Çiğillerdir. Detaylı bilgi için bk. Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 38.

50 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 141.

51 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 176-177; Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 445.

52 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 177; Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 19.

53 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 133.

54 Procopius, *History of The Wars Book I and II*, translated by. H. B. Dewing, William Heinemann, London 1914, s. 533.

55 Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington 1993, s. 187; Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 20.

56 *Adigi, Balkartsi i Karaçevtsı v İzvestiyah*, s. 29.; Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 23. Katolik rahiplerin Kafkasyadaki faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Altay Tayfun Özcan, "Timur'un Seferine Kadar Kafkasyada Katolik Rahipler ve Kiliseleri Üzerine", *TAD*, XXXIX/68, (2020), s. 206-224.

57 *Adigi, Balkartsi i Karaçevtsı v İzvestiyah*, s. 32; Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 23.

Ciklerden ve onların ülkesi Zikhiadan (Cikhia) bahsettiği görülmektedir. Galonifontibus'a göre bu ülke Karadeniz'in arkasındaki dağ eteklerine kadar uzanmaktaydı.⁵⁸ Kafkasya'yı ziyaret eden bir başka Avrupalı seyyah olan Giorgio İnteriano da bölgeyi ziyaret etmiş ve adı geçen topluluğa Greklerin, Latinlerin, Tatarların ve Türklerin Çerkes dediklerini, onların ise kendilerini Adige ismi ile tesmiye ettiğini ifade etmiştir.⁵⁹ Kafkasya'yı ziyaret eden önemli şahsiyetlerden birisi olan Edmund Spencer'e göre Bizanslılar Kafkasya'nın batısında yaşayan topluluğu Cik/Zih olarak adlandırmışlardır. Bu kelime ona göre Çerkesleri ifade etmek için kullanılmaktaydı.⁶⁰ Guldenstadt de Ciklerden ve onların ülkesi olan Cigetyadan bahsetmiştir.⁶¹ Son olarak ise Klaproth'un ifade ettiğine göre Gürcüler, Karaçaylılara Karaciki, ülkelerine de Karaciketya demekteydiler. Klaproth'a göre burada kullanılan Ciki/Cik ismi Çerkeslerden gelmekteydi.⁶² Batı Avrupalı yazarlara göre 17. yüzyıla kadar Karadeniz'den Megrelya'ya kadar uzanan topraklar üç bölgeye ayrılmaktaydı. Bunlar içerisinde bulunan bölgelerden birisi ise Zikhiya olarak isimlendirilmekteydi.⁶³

2.1. Kartli Krallarının Hayatları Adlı Gürcü Kroniğinde Ciklere (Jikler-Zikhler/ Zihler) Ait Bilgiler

Kronikte Cikler hakkında geçen ilk bilgide, Gürcülerin Hristiyanlığı kabul ettiği dönemde (4. yüzyıl) Aziz Andre isimli bir havarinin Hristiyanlığı yaymak için, kronik tarafından vahşi deniz insanları olarak tesmiye edilen Ciklerin ülkesine gittiği ve Ciklerin onun nasihatlerini dinlemedikleri ifade edilmiştir. Hatta kronikte Ciklerin, Aziz Andre'yi öldürme teşebbüsünde bulduklarından da bahsedilmiştir. Adı geçen havari buradan zor kurtulmuştur. Mroveli'nin aktardığına göre Aziz Andre, Ciklerin topraklarına Hristiyanlığı yayamadığı için bu bölgenin insanları dinsizdir.⁶⁴ Muhtemelen 4. yüzyıla ait olan bu bilgide kronikte yer alan bilgi ile yukarıda bahsedilen bilgilerin daha doğrusu onların yaşadıkları bölge ile alakalı verilen bilgilerin aynı olduğu görülmektedir. Kronikte Cikler hakkında verilen ikinci bilgi ise M.S. 87-103 yılları arasında Gürcistan tahtında hüküm süren Azork ve Armazel dönemine aittir. Bu dönemde Cikler, Bazuk ve Anbazuk isimli iki kardeş olan Ovs krallarının yanında Ermenistan'a karşı yapılan seferde bulunmuşlardır.⁶⁵

58 Lajos Tardy, "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, XXXII/1, (1978), s. 91-92.

59 Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsi v İzvestiyah, s. 46; Volkova, Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza, s. 18. Çerkes isminin Kerket ismi ile ilgisi için bk. Kuş, Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya, s. 47. Kerketler hakkında detaylı bilgi için bk. Betrozov, Çerkeslerin Etnik Tarihi, s. 132; Met Çünatiko Yusuf İzzet, Kafkas Tarihi I, s. 174.

60 Kuş, Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya, s. 52.

61 Age., s. 83.

62 Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsi v İzvestiyah, s. 245.

63 Volkova, Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza, s. 52, 56.

64 Gürcistan Tarihi, s. 41; Mroveli, Jizn Kartlitskih Tsarey, s. 33; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 67; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 61.

65 Gürcistan Tarihi, s. 45-46; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 31-32; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 32-33; Mroveli, Jizn Kartlitskih Tsarey, s. 33; Gabuev, Rannyya İstoriya Alan, s. 33.

Dönemin çağdaş kaynaklarına bakıldığında söz konusu dönemde Ciklerin Kuzey Kafkasyadaki diğer yerli nüfus ile Gürcülerin yanında Ermenistan ve Ön Asya seferlerine katılmış oldukları görülmektedir.⁶⁶ Gürcü kaynaklarında Adıgelerin yanı sıra Abazinlerin de Cik olarak tesmiye edildikleri bilinmektedir.⁶⁷

Hatta Cik ismi 18. yüzyılda Kartli-Kaheti (Doğu Gürcistan) Kralı olan II. Erekle zamanında da kullanılmıştır. Sözü edilen dönemde bu isim Gürcüler tarafından güneyde yaşayan Abazinleri ifade etmekteydi.⁶⁸ Bu bilgilerin ışığında Cikler'in, Abhaz-Abaza toplumunun oluşmasına da katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır.⁶⁹ Bir başka görüşe göre ise günümüzde Tuapse civarında oturmakta olan Ubıkhlar kendilerine Cikh'i demektedir. Yine bu görüşe göre, Cikhler/Ubıkhlar bugüne kadar adlarını ve yerlerini koruyarak günümüze kadar gelebilmişlerdir.⁷⁰ Farklı bir görüşe göre ise Abhazlar, Cigetliler⁷¹ olarak isimlendiriliyordu ve onlar 1864 yılında yaşanan Büyük Çerkes Sürgünü'nde Türkiye'ye göç etmişlerdi.⁷² Neticede bize göre müellifin Cikler ile ilgili bahsettiği ilk kısımda anakronizm bulunmamaktadır. Bunun yanında Ciklerin kronikte bahsedilen zamandaki yerleşim yerleri de doğru ifade edilmiştir. Fakat Mroveli'nin Cikler hakkında bilgi verdiği ikinci kısımda bir anakronizm durumunun olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü müellifin kroniği kaleme aldığı dönemde Gürcistan toprakları içerisinde Ciklerin önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Hâliyle müellif de bu durumu eserine yansıtmıştır.

3. Durdzuklar

Çeçen kabileleri arasında yer aldığı bilinen Durdzuklar,⁷³ bazı araştırmacılar tarafından Vaynaklıların ataları olarak ifade edilmektedir.⁷⁴ Genel anlamda bu ismin, Gürcüler tarafından Vaynaklılara verilmiş olduğu kabul görmektedir.⁷⁵ Aşağıda da görüleceği üzere Gürcü kaynakları

66 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 180.

67 Age., s. 177.

68 Volkova, *Etnonimi i Plemenne Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 55.

69 Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 177; Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 48.

70 Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 141; Nevruz, *Umûmi Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 455. Atalarını Cikh'i/Zikh'i olarak tesmiye eden Ubıkhların ana yurdu Kuzeybatı Kafkasya'nın Karadeniz kıyısından kuzeyde Tuapse güneyde Soçi limanları arasında olup bu sınır sahil içlerine kadar uzanmaktaydı. Detaylı bilgi için bk. Aydın O. Erkan, "Ubıkh'lar (Çerkezlerin bir boyu)", *Kuzey Kafkasya*, XI/64-65, s. 27.

71 Yusuf İzzet'e göre bu ismin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Bu isim, Çerkeslerin ilk ulusal lakapları olan ve adam, insan manasına gelen "Ts'ixu/Ts'ifi'den" gelir. Detaylı bilgi için bk. Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, s. 180; Aydın O. Erkan, "Ubıkh'lar (Çerkezlerin bir boyu)", *Kuzey Kafkasya*, XI/64-65, s. 27.

72 Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul 1998, s. 137; Aydın O. Erkan, "Ubıkh'lar (Çerkezlerin bir boyu)", *Kuzey Kafkasya*, XI/64-65, s. 29-30.

73 Amjad Jaimoukha, *The Chechens A Handbook*, Routledge Curzon, London and New York 2005, s. 31. Fahrettin Kırzioğlu'na göre Durdzuklar İlk-Hazarların kalıntılılarıdır. Detaylı bilgi için bk. Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 11.

74 Fedorov, *İstoriçeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, s. 111; Nevruz, *Umûmi Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 280. Vaynaklılar günümüzde Kafkasya'nın dağ eteklerinde yaşamaktadırlar ve onların yurtları çeşitli sebeplerden ötürü zaman içerisinde değişmiştir. Detaylı bilgi için bk. George Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, Caucassian House, Tbilisi 2001, s. 18-19, 27.

75 Volkova, *Etnonimi i Plemenne Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 124; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 52.

göz önüne alındığında Durdzuk ismi, Çeçen ya da İnguşların, Merkezi Kafkasya dağlarında yerleşik olanlarına verilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶ M.S. 1. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nakh⁷⁷ kabileleri arasında Durdzuk isminin geçtiği görülmektedir.⁷⁸ Aynı şekilde, 7. yüzyıla tarihlenen *Ermenistan Coğrafyası* isimli eserde Vaynakh kabileleri arasında Durdzuk ismi görülmektedir.⁷⁹ Volkova'ya göre Durdzuk ismi Kist etnonimine işaret etmektedir.⁸⁰ Kırzioğlu'na göre ise Durdzukların yurdu şimdiki Çeçenistan topraklarıdır.⁸¹ Durdzuk ismi Farslar ve Araplar tarafından da kullanılmıştır. Fars tarihçi İbn El-Fakih'in 9. yüzyılda Durdzuk isminden bahsettiği bilinmektedir.⁸² Tüm bu bilgilere ek olarak onların isimleri 1226 yılında Gürcülerin, Celaleddin Harezşah'a karşı mücadelelerinde de görülmektedir.⁸³ Durdzuklar, burada adı geçen hükümdara karşı Gürcistan Krallığı'nın yanında müttefik olarak yer almışlardır.⁸⁴

3.1. Kartli Krallarının Hayatları Adlı Gürcü Kroniğinde Durdzuklara Ait Bilgiler

Kronikte ilk olarak Durdzuk ismine Hazarların (İskitler-Sarmatlar) yükselişi bölümünde rastlanmaktadır. Bu bölümde müellif İskitler-Sarmatlar ile Kafkas kavimleri arasında yaşanmış olan mücadeleleri şöyle ifade etmiştir:

Bu zamanda kuvvetlenen Hazarlar, Tiret'in oğlu Durdzuk'un⁸⁵ hâkim bulunduğu Lek ve Kavkas kavimleriyle savaşmaya başladılar. Tiret'in oğlu diğerlerinden Hazarlara karşı yardım istedi. Ardından tüm Togarmoslular Hazarlara karşı birleştiler. Böylelikle birleşen kardeşler, Kafkas dağına aşarak Hazar ülkesine saldırdılar ve buradan esirler aldıktan sonra orada bazı şehirler kurarak geri çekildiler. Bunun üzerine Hazarlar, kendilerine bir kral seçerek ve ona tabi olarak, Derbent kapısından geçtiler. Togarmoslular onların sayısal üstünlüğünü görünce Hazarlara karşı gelediler. Hazarlar, onların memleketlerini ele geçirerek Ararat'da (Urartu Ülkesi⁸⁶), Masis'de (Ağrı Dağı) ve kuzey bölgelerde bulunan şehirlere kadar ilerlediler. Tuharis, Samşvilde, Mtkuris-Tzihe veya Hunan ile Şida-Kartli ve Egris müstahkem şehirleri bu olaylardan uzak kaldılar. Hazarlar bu suretle Deniz Kapısı (Derbent) ve Aragvi veya Deriala (Daryal) gibi iki önemli geçidi tanımış oldular. Hazarlar, Togarmoslular tarafından hiçbir mukavemet görmeksizin, akınlarına devam ederek bütün bu kavimleri vergiye

76 Rayfield, *Edge Of Empires A History Of Georgia*, s. 23.

77 Nakh terimi Çeçenleri, İnguşları, Kistleri ve Batları ifade etmek için kullanılmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Jaimoukha, *The Chechens A Handbook*, s. 13.

78 Jaimoukha, *The Chechens A Handbook*, s. 32; Nevruz, *Umûmi Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 437.

79 Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, s. 21; Nevruz, *Umûmi Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 433.

80 Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 135.

81 Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 18.

82 Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 135-136.

83 Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, s. 24.

84 Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 135-136.

85 Ermeni kaynaklarında Ducuk, Derjuk olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 14-15.

86 Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 16.

bağladılar.⁸⁷ Hazar Kralı, yukarıda da bahsedildiği üzere bu memlekete yaptığı ilk akınları sırasında, Kafkas Dağları'nı aştığı sırada yanında bulunan oğlu Uobos'a Somhet ve Kartli'den alınan esirleri ve Lomek (Terek)'in doğusunda bulunup dağın batı ucuna kadar uzanan Kavkas'ın topraklarının bir kısmını mülk olarak verdi ve Uobos oraya yerleşti. Kavkas'a bağlı olan topraklar arasında yer alan Ovset'de ikamet eden Ovslar, Uobos'dan neşet etmişlerdir. Fakat Kavkas'ın⁸⁸ oğulları içerisinde en meşhuru olan Durdzuk, dağın sarp kısımlarına gitmiş ve burada kendi ismi ile anılacak olan Durdzuket⁸⁹ şehrini kurmuştur. Durdzuk, Hazar Kralını metbu olarak tanımıştır.⁹⁰

Kronikteki ikinci bilgi ise Parnavaz'ın Büyük İskender'in yerine bırakmış olduğu Azon'u yenmesinden sonra hükümdarlığı eline geçirmesi ve ardından da komşu topluluklardan birisi olan Durdzuklar ile akraba olması olayı ile görülmektedir.⁹¹ Yukarıda da görüldüğü gibi Kartli Kralları için bölgede güvenilir, sağlam müttefikler bulmak çok önemliydi. Nitekim bu müttefiklerin Gürcistan için ne kadar önemli olduğu Saurmag döneminde yaşanan olaylar ile görülmektedir. Bu dönemde Kartli eristavları Saurmag'ın hükümdarlığını kabul etmeyerek ona başkaldırmışlardır. Eristavlar toplanarak Saurmag'ı öldürmeye çalışmışlar fakat adı geçen kral annesi ile dayısının yanına Durdzuk ülkesine kaçmıştır. Durdzukların gücünü yanına alan Saurmag, Kartli'ye yürümüş ve burayı ele geçirerek eristavların gücünü kırmıştır. Bu zafer sonrasında adı geçen kral Durdzukları kendi ülkesine yerleştirerek onlar içerisinde bazılarını da yüksek rütbeler vermiştir.⁹² Fakat Ovslar'da da görüldüğü gibi söz konusu olan bu müttefiklik elbette ebedi değildi. Kronikte, Saurmag'ın ardından Gürcistan tahtına geçen Mirvan (M.Ö. 159-109⁹³) ile Durdzuklar arasında birtakım savaşlar yaşandığı, Durdzukların yenilerek ülkelerinin adı geçen kral tarafından tahrip edildiği ifade edilmiştir.⁹⁴ İki tarafın müttefiklik durumları zaman zaman değişmekteydi. Leonti'nin verdiği bilgilerden bunu daha iyi anlayabiliyoruz. Geçici durumlara göre şekillenen politikalar gereğince taraflar bazen müttefiklik anlaşmasını bozmuşlar, bazen de anlaşmalarına sadık kalmışlardır. Durdzukların, Gürcü hanedan ailesine akraba olmaları aslında onların bazen hanedanın destekçisi olmalarını, bazen de devletin hâkiminin kendileri olduklarını düşünmelerine yol açtığı kuvvetle muhtemeldir. Yukarıda da sözü edilen müttefiklik durumlardan birisi de Azork ve Armazel döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, Gürcülerin yardımına

87 *Gürcistan Tarihi*, s. 9; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 17; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 17-18; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 25.

88 Ermeni kaynaklarında Kovkas olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 4.

89 Ermeni kaynaklarında Durjket olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 15.

90 *Gürcistan Tarihi*, s. 9-10; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 17-18; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 18; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 25.

91 *Gürcistan Tarihi*, s. 25; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 24; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 24.

92 *Gürcistan Tarihi*, s. 27; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 25; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 25-26; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30.

93 Toumanoff, "Chronology Of The Early Kings Of Iberia", s. 10.

94 *Gürcistan Tarihi*, s. 28; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 25-26; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 26; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30-31.

Leklerin yanında Durdzukların da geldiği görülmektedir.⁹⁵ Kronikte Durdzuklar hakkında son bilgi ise III. Mirian zamanına aittir. Bu dönemde bazen Hazarlar (İskitler-Sarmatlar)'ın Derbent'e, Gürcülerin üzerine Lekler, Durdzuklar ve Didoylar ile ittifak yaparak beraber geldikleri ifade edilmiştir.⁹⁶ Durdzuk ve Durdzuketî isminin, 17. yüzyılda Gürcüler arasında hâlâ kullanılmış olduğu bilinmektedir. Gürcüler tarafından zikredilen bu yer isminin, günümüz İnguşetya toprakları için kullanıldığı bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.⁹⁷ Daha doğrusu bu yüzyılda Durdzuketî ismi ile Kistetî'nin güneyini kastedilmektedir.⁹⁸

4. Lekler, Didoylar ve Kavkaslar

Dağıstan ve Kafkasya tarihi ile ilgilenen araştırmacılar arasında, Lek isminin Lezgileri mi yoksa Lakları mı ifade ettiği hususunda bir fikir birliği olmadığı görülmektedir.⁹⁹ Fakat şüphesiz ki incelediğimiz kronik ile aynı dönemleri içeren çağdaş kaynaklardan hareket ile Lek isminin tüm Dağıstan halklarını ifade etmek için kullanılmış olduğu ifade edilebilir. Bu isim özellikle Orta Çağ'da tüm Dağıstan kabileleri için kullanılmış olan ortak bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰ Aslında, antik yazarlar Legi/Lek adı altında Doğu Kafkasya'da yaşayan bir topluluktan bahsetmektedirler.¹⁰¹ Şöyle ki Legler hakkındaki ilk bilgiler, Strabo'nun *Coğrafya* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Strabo eserinde, Amazonlar ve Albanlar arasında yaşayan Geller¹⁰² ve Leglerden bahsetmiştir. Adı geçen yazar burada Geller ve Leglerden İskit kabilesi olarak bahsetmiştir.¹⁰³ Bu bilgiye göre onların ve onlara akraba olan kavimlerin İskitlerin Ön Asya seferlerine katılmış olmaları da mümkün

95 *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 31-32; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 32-33; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 33.

96 *Gürcistan Tarihi*, s. 62; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 41; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 42; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 38.

97 Volkova, *Etnonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 135-136.

98 *Age.*, s. 137, 139.

99 Lekler ve Lezgiler arasındaki bağlantı için bk. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 130; Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 145-146; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Dr. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 50; Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri*, s. 171; Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 17. Lekler ve Laklar arasındaki bağlantı için bk. Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 315, 429-431; Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 117.

100 *İstoriya Dagestana*, Tom I, Glavnıy Redaktor G. D. Daniyalov, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, Moskova 1967, s. 107; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 42-43; L.N. Kujeleva, "Laktsı", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 487.

101 L.N. Kujeleva, "Lezgim", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 503. Bu yazarlara ek olarak Haxthausen ve Golovin'e göre Lezgi adı Dağıstan'da yaşayan toplulukların ekseriyeti için genel bir isim olarak kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, s. 113; Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, s. 17.

102 Sözü edilen bu topluluğun yerleşim yeri hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre Geller sadece Albanya'nın kuzeyinde değil, aynı zamanda Hazar Denizi'nin güneybatısında da yaşamaktaydılar. Diğer bir görüşe göre ise Geller, Dağıstan'ın güneyinde Kudiyalçay Irmağı civarında yaşamaktaydılar. Genel anlamda Legler ise Samur Irmak havzasının dağlık bölgesinde, Udin ve Albanların ise kuzeylerinde yaşamaktaydılar. Detaylı bilgi için bk. Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 421.

103 Strabo, *The Geography of Strabo*, s. 486; Nevruz, *Umûmî Kafkas Tarihine Giriş I*, s. 314; Met Çınatıko, *Kafkas Tarihi I*, s. 296-297.

gözükmektedir.¹⁰⁴ Strabo'nun ifade ettiklerine ek olarak M.S. 45-120 yılları arasında yaşamış olan¹⁰⁵ Plutarch da aynı şekilde Strabo gibi onların Amazonlar ile Albanlar arasında yaşadıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Bunun yanında Legler ve Geller Alban kabileleri içinde de gösterilmişlerdir.¹⁰⁷ Mes'ûdi, *Mürûcû'z-zehab* isimli eserinde Lekleri, Kafkas dağlarında yaşayan bir halk olarak ifade etmiştir.¹⁰⁸ Bizim kanımıza göre de Lek ismiyle Lezgiler işaret edilmektedir.¹⁰⁹ İncelemiş olduğumuz kronikte, Lek ailesinin en meşhuru olarak Khozonih'in ismi geçmektedir. Onun dağlara çekilerek burada bir şehir kurduğu kronikte görülmektedir. Onun kurmuş olduğu bu şehrin adı Khozonih ya da diğer adıyla Khunzah'tır.¹¹⁰ Burası Orta Çağ'da Serir ülkesi olarak geçmektedir. Gürcü yazarlara göre de Serir-Avar ülkesinin merkezi Hunzah'tır.¹¹¹

Adı geçen kronikte isimleri geçen Kafkas kabilelerinden birisi olan Didoylar, genel kanaate göre günümüzdeki Ando-didoyların atalarıdır. Onların yaşadıkları yer olarak bilinen Didoeti ise Dağıstan'da bulunan bir bölgenin adı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹² Kronikte, Kafkas olarak adı geçen topluluk bazı araştırmacılara göre Vaynaklar'ın atalarıdır. Onlar genel olarak Kavkasianlar ismiyle anılmışlardır.¹¹³ Kavkaslılar olarak kronikte bahsedilen topluluk ismi Kuzey Kafkasya'da bulunan otokton kabileler için kullanılmış olabilir.¹¹⁴

4.2. Kartli Krallarının Hayatları Adlı Gürcü Kroniğinde Lekler, Didoylar ve Kavkaslılara Ait Bilgiler

Lekler ve Kavkaslılar hakkında kronikte görülen ilk bilgi, onların Targomas'ın (Togarma¹¹⁵) sekiz oğlu içerisinde yer aldıklarıdır.¹¹⁶ Bu bilginin akabinde, Togarma'nın onları Kafkas

104 Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara*, s. 126; Volkova, *Etonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, s. 127; Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, s. 20.

105 Nazan Karakaş Özgür, "Strabo'nun Coğrafyası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 30, (2015), s. 84.

106 Plutarch, *Plutarch's Lives Ageseilus And Pompey Pelopidas And Marcellus*, Translated by. Bernadotte Perrin, Cambridge, Harvard University Press, London 1955, s. 209.

107 *İstoriya Dagestana*, s. 106.

108 Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 50.

109 Lek ismiyle Lezgilerin kastedilmesi hakkında bk. Kazem-Beg Mirza A., *Derbend-Nâme or The History Of Derbend*, Translated From A Selected Turkish Version and Published with the Texts and with the Notes, Illustrative of The History, Geography and Antiquities, Printed For The Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg 1851, s. 8.

110 M. G. Gadjev, O. M. Davudov, A. R. Şihaidov, *İstoriya Dagestana*, İzdatelstvo DNTS RAN, Mahaçkale 1996, s. 104.

111 Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 56.

112 Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 64. Onların isimlerine 7. yüzyılda da tesadüf edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. *Armyanskaya Geografiya VII Veka Po R.H. (Pripisivaşayasya Moiseyu Horenskomu)*, Tekst i Perevod s Pricovokupleniem Kart i Obyasnitelnih Primeçaniy İzdal K.P. Patkanov, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg 1877, s. 31.

113 Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, s. 17.

114 Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 43; Fahreddin Kırzioğlu'na göre Kavkaslar adı altında Çerkesler kastedilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 17.

115 Ermeni kaynaklarında T'orgom olarak geçer. Detaylı bilgi için bk. *Rewriting Caucasian History*, s. 2.

116 *Gürcistan Tarihi*, s. 2; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 3; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 13-14; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 13-15.

Dağları'ndan Derbent'e kadar akan büyük nehre kadar uzanan ıssız topraklara gönderdiği görülmektedir. Bu geniş bölge içerisinde Lek'in topraklarının Derbent Denizi'nden Terek Nehri'ne kadar olan yerleri ve kuzeyden Volga-Don¹¹⁷ nehirlerine kadar uzanan sahayı içerdiği ifade edilirken Kavkas'a ise Terek'in batısında bulunan Kafkas Dağları'nın sonuna kadar uzanan toprakların verildiği görülmektedir.¹¹⁸ Kronikte verilen bu bilgilerden sonra Leklere ve Didoylara ait bilgiler Azork ve Armazel zamanında görülmektedir. Burada Lekler ve Didoylar, Gürcülerin müttefiki olarak Ermenilere karşı savaşmışlardır.¹¹⁹ Yukarıda Ovslar kısmında bahsedildiği gibi Lekler de bazen Gürcüler ile müttefik olarak bazen de onların karşısında yer almışlardır. Azork ve Armazel döneminden sonra Lekler, Kral Asfagur¹²⁰ ve II. Bakar zamanında Gürcülerin müttefikleri olarak bulunmuşlardır.¹²¹ Fakat bazı durumlarda Leklerin Gürcülere karşı oldukları ve çıkarları gereği müttefiklik fikrinden vazgeçtikleri de görülmüştür. Örneğin III. Mirian zamanında bazen Hazarlar'ın, Gürcüler üzerine Lekler ile yürüdükleri görülmektedir.¹²²

Sonuç

İncelemiş olduğumuz kroniğin verdiği en önemli bilgi, Ovsların (Alanların) kökenine ait olan bilgidir. Kronikte, İskit-Sarmat Kralı'nın oğlu olan Uobos'un Ovsların cediti olduğu ifade edilmiştir. Günümüzde, Osetlerin Alanların torunları oldukları konusu kimi çevreler tarafından geçerliliğini korumakla beraber Alanların, İskit-Sarmat kabileleri ile yakın ilişkisi olduğu kronikte verilen bilgiler ışığında anlaşılmaktadır. Alanlar, M.S. 4. yüzyıla kadar Kuzey Kafkasya'da etkin bir güç olarak görülmüşlerdir. Onların, Gürcüler ile Güney Kafkasya'ya ve Ön Asya'ya yaptıkları seferler de kronikte yer bulmuştur. Ovsların ardından kronikte adından sıkça bahsedilen topluluklardan birisi de Ciklerdir. İlk kez Strabon tarafından isimleri zikredilen Cikler genel anlamda bakıldığında Meotlar içerisinde yer alan ve Karadeniz'in kıyı şeridinde yaşayan bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Onların isimleri Milattan önceki yüzyıllardan günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Kronikte geçen Cik ismi, Adıge grupları arasında kroniğin yazıldığı dönemde öne çıkan topluluğu belirtmek için kullanılmıştır. Gürcistan'da Hristiyanlığın yayılması sırasında havariler arasından Aziz Andre'nin Ciklerin ülkesine gitmesi ve Hristiyanlığı orada yaymak istemesi kronikte önemli hususlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü burada Mroveli'nin Cikleri yerleştirdiği yer diğer çağdaş veya daha sonra kaleme alınmış olan kronikler ile karşılaştırıldığında onların yerleşim yerlerinin aynı olduğu göze çarpmaktadır.

117 Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında*, s. 17.

118 *Gürcistan Tarihi*, s. 4; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 14; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 14; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 22.

119 *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 31; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 32; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 33.

120 *Gürcistan Tarihi*, s. 56; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 38; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 39; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 37.

121 *Gürcistan Tarihi*, s. 112; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 69; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 67.

122 *Gürcistan Tarihi*, s. 62; Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 41; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 42; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 38.

Kronikte verilen bilgilere göre, Durdzuk ismi Çeçen-İnguş kabileleri içerisinde yer alan bir boyu ifade etmek için kullanılmıştır. Durdzuklar hakkında kronikte verilen en önemli bilgiler onların, Kartli/Gürcistan Krallığı'nın hem kuruluş sürecinde hem de kuruluş sonrasındaki süreçte önemli roller oynadıklarını ifade eden bilgilerdir. Durdzukların Kartli Kralları için önemi sadece siyasi olarak değil Ön Asya topraklarından gelen akrabalık bağlarından da ileri gelmiş olabilir. Kronikte son olarak Lekler, Didoylar ve Kavkaslılardan bahsedilmektedir. Strabo ve Plutarch'ın Leklerden bahsetmeleri onların eski zamanlardan beri Kafkasya'nın doğusunda meskûn olduklarını göstermektedir. Ayrıca çok önemli bir husus olarak Lekler, kronikte Kartlos'un kardeşi olarak gösterilmektedir. Onlar da aynı Alanlar, Durdzuklar gibi bazen Gürcüler ile müttefik olarak bazen de karşılarında olarak ilişkileri kurmuşlardır. Kronikte kullanılan Lek ismi, günümüzde Dağıstan toprakları içerisinde yaşamakta olan Lezgileri ifade etmek için kullanılmıştır. Kronikte isminden bahsedilen son topluluk günümüz Andi Didoyların ataları olarak bilinen, günümüzde de Dağıstan toprakları içerisinde yaşamakta olan Didoylardır. Başka bir topluluk olarak kronikte isimleri geçen Kavkaslılar ise Kuzey Kafkasya'da bulunan otokton halkı ifade etmek için kullanılmıştır. Makale bize erken dönem Kafkasya Tarihi yazımında Gürcü kaynaklarının önemini yanında bu kaynakların içerdikleri tüm bilgilerin olmasa da bazı önemli bilgilerin doğruluğunu da ortaya koymaktadır. Bunun yanında ismi geçen toplulukların da Kuzey Kafkasya topraklarında çok eski zamanlardan bu yana var oldukları görülmektedir. Ayrıca bu toplulukların sadece Kuzey Kafkasya'da değil, Güney Kafkasya topraklarında da faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Çalışmada literatürde kesin olarak belirlenemeyen Lek-Lezgi, Ovs-Alan-Oset, Cikler, Durdzuklar ve Didoyların kökenleri, yaşamış oldukları coğrafyalar, kroniğin içerdiği yıllarda ne gibi faaliyette buldukları ve günümüzdeki durumları gibi konular açığa kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Adigi, *Balkartsi İ Karaçevtsı V İzvestiyah Evropeyskih Avtorov Xıı.-Xıx. Vv.*, Sostavlenie, redaktsiya perevodov vvedenie i vstupitelnie stati i tekstam V.K. Gardanova, Knijnoe İzdatelstvo Elbrus, Nalçık 1974.
- Aleman, Agustı, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih İstoçnikah*, İdatelstvo Menedjer, Moskova 2003.
- Anchabadze, George, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, Caucasian House, Tbilisi 2001.
- Armyanskaya Geografiya Vu Veka Po R.H. (Pripisıvavşayasya Moiseyu Horenskomu)*, Tekst i Perevod s Pricovokupleniem Kart i Obyasnitelnih Primeçaniy İzdal K.P. Patkanov, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg 1877.
- Ata, Hayrı, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul 2019.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- Betrozov, Ruslan, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara 2009.
- Blaramberg, Yohann F., *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, çev. Habibe Eren, Kafdav Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Czegledy, Karoly, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, çev. Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul 1998.
- Erkan, Aydın O, "Ubıkh'lar (Çerkezlerin bir boyu)", *Kuzey Kafkasya*, XI/64-65, s. 27-31.
- Fedorov, Ya. A., *İstoriçeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova 1983.
- Gabuev, T. A., *Rannyaya İstoriya Alan (Po Dannum Pismennih İstoçnikov)*, İriston, Vladikavkaz 1999.
- Gadjiev, M. G., Davudov, O. M., Şihaidov, A. R., *İstoriya Dagestana*, İzdatelstvo DNTS RAN, Mahaçkale 1996.
- Grigorientz, Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- Hatuev, R. T., *Hronika Alanskih Tsarey*, Materialı İstoriko-Kulturnogo Obştestva "Alanskiy Ermitaj", Seriya "Biblioteka Kraevedı", Vıp. II., Çerkessk 2007.
- İstoriya Dagestana*, Tom. I., Glavnıy Redaktor G. D. Daniyalov, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1967.
- İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza S Drevneyşih Vremen Do Kontsa Xvııı. Vv.*, Otvetstvennyy redaktör knigi akademik B.B. Piotrodskiy, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1988.
- Jaimoukha, Amjad, *The Chechens A Handbook*, Routledge Curzon, London and New York 2005.
- Kalankathı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Dr. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavnıy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi 2008.
- Kartlis Tskhovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi 2014.
- Kazem-Beg Mirza A., *Derbend-Nâmeh or The History Of Derbend*, Translated From A Selected Turkish Version and Published with the Texts and with the Notes, Illustrative of The History, Geography and Antiquities, Printed For The Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg 1851.
- Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Kuş, Ayşegül, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.

- L.İ. Lavrov, "Karaçevtsi", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosvena, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaeve, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 243-269.
- L.N. Kujeleva, "Laktsı", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaeve, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 487-502.
- L.N. Kujeleva, "Lezgini", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaeve, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 503-519.
- Laypanov, Kazi T., Miziev, İsmail İ., *Türk Halklarının Kökeni*, çev. Hatice Bağcı, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Marcellinus, Ammianus, *The History of Ammianus Marcellinus*, with an English translation by John C. Rolfe, In Three Volumes III, Harvard University Press, London 1963.
- Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, 2. Basım, Kafdav Yayınları, Ankara 2009.
- Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi II (Evrikalarım-Bulduklarım)*, Türkçeleştiren: Doğan Erdinç, 2. Baskı, Kafdav Yayınları, Ankara 2012.
- Mroveli, Leont'i, "The Lives of the Georgian Kings", translated and commentary Dmitri Gamq'relidze, *Kartlis Tshovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi 2014, s. 13-76.
- _____, *Jizn Kartliyskih Tsarey*, Perevod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii G. V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1979.
- _____, "Jizn Gruzinskih Tsarey", Obraşenie Gruzii Svyatoy Nino, perevod i kommentari V.G. Ahvlediani, *Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavniy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi 2008, s. 13-74.
- N.F. Takoeva, "Osetini", *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M. O. Kosven, L. İ. Lavrov, G. A. Nersesov, H. O. Haşaeve, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1960, s. 297-344.
- Nevruz, Yılmaz, *Umumi Kafkas Tarihinin Giriş I*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2017.
- Osetini Glazami Russkih İ İnostrannih Puteşestvennikov (XII.-XIX. Vv)*, Sostavlenie, Vvodnaya statya i primeçniya B.A. Kaloeva, Perevod çasti tekstov İ. S. Zevakinoy, Severo-Osetinskoe Knijnoe İzdatelstvo, Ordjonikidze 1967.
- Özgür, Nazan Karakaş, "Strabo'nun Coğrafyası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 30, (2015), s. 79-90.
- Pliny, *Natural History*, Translated by. H. Rackham, Cambridge, Harvard University Press, London 1961.
- Plutarch, *Plutarch's Lives Ageseilaus And Pompey Pelopidas And Marcellus*, Translated by Bernadotte Perrin, Cambridge, Harvard University Press, London 1955.
- Porphyrogenitus, Constantine, *De Administrando Imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington 1993.
- Procopius, *History Of The Wars Book I and II*, translated by. H. B. Dewing, William Heinemann, London 1914.
- Rayfield, Donald, *Edge Of Empires A History Of Georgia*, Reaktion Books, London 2012.
- Rewriting Caucasian History, Medieval Armenian Adaption of The Georgian Chronicles The Original Georgian Texts And The Armenian Adaption*, translated with Introduction and commentary by Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford 1996.
- Semenov, İ. G., "Soobşteniya Leonti Mroveli O Hazarah", *Vestnik İnstituta İAE*, 3, (2007), s. 3-9.
- Strabo, *The Geography of Strabo*, An English Translation with Introduction and Notes Duane W. Roller, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

- Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Tardy, Lajos, "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXII/1, (1978), s. 83-111.
- Toumanoff, Cyrill, "Chronology Of The Early Kings of Iberia", *Traditio*, 25, (1969), s. 1-33.
- Tuallagov, Alan A., *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara 2017.
- Uras, Esat, *The Armenians in History and the Armenian Question*, çev. Prof. Dr. Süheyla Artemel, Documentary Publications, İstanbul 1988.
- Üren, Umut, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.
- Üstüner, İlyas, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Volkova, N. G. *Etnonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1973.